

Agneta Horns dagbok

Publicerad 25 augusti, 2008 Text: Anna Larsdotter

Det borde göras en film om Agneta Horn. Om man får tro den märkliga självbiografi hon lämnade efter sig innehöll hennes liv allt som en filmmakare kan önska: krig och romantisk kärlek, släktfejder och onda styvmödrar, aristokratiskt slottsliv, plötslig död och gäckade spådomar. Och i centrum, en triumfatorisk personlighet som tycks ha levt livet helt efter eget huvud.

Biografin, skriven under 1650-talet, tecknar en annan bild av den svenska stormaktstiden än den som vanligen presenteras. Här spelar en ung adelskvinna huvudrollen, medan tidens mer välkända personligheter – som rikskanslern Axel Oxenstierna, drottning Kristina och Agnetas far fältmarskalken Gustaf Horn – är bifigurer.

Stora politiska händelser – som Gustav Adolfs död i Lützen, omständigheterna kring westfaliska freden och drottning Kristinas kröning 1650 – passerar närmast obemärkta förbi. Boken är stenhårt fokuserad på Agnetas eget liv och hennes komplicerade relation till sin familj. På så sätt ger den en unik bild av svenskt aristokratiskt vardagsliv under 1600-talet.

För språkforskarna har den varit en guldgruva, inte minst på grund av Horns utpräglade talspråklighet. Genom att studera självbiografin kan vi få veta hur det lät när adligt folk från Mälardalen pratade med varandra för 350 år sedan.

Agneta Horn föddes 1629, rakt in i stormaktstidens topparistokrati. Hennes far hörde till Gustav II Adolfs närmaste män och skulle komma att hyllas som en av trettioåriga krigets största fältherrar. På 1620-talet hade han följt kungen på dennes fälttåg i Livland och Polen och utnämnts till både riksråd och fältmarskalk. 1628 gifte han sig med Axel Oxenstiernas dotter Kristina, ett osedvanligt gott kap eftersom oxenstiernorna tillhörde Sveriges äldsta och mest inflytelserika släkter.

Kristina följde sin make i fält, och Agneta kom till världen i Riga. Vid den här tiden fungerade arméerna nästan som en sorts mobila städer där soldater, ryttare och artilleri följdes av en lika stor grupp civila: hustrur, barn, tjänare, marketenterskor, smeder, bagare, fältskärer, gycklare och allmänna lycksökare. Agneta var bara sex veckor när mor och far drog vidare på sitt krigståg, först till Kurland och därefter till Finland. Brodern Axel föddes 1630 och året därpå inträffade den katastrof som stora delar av Agneta Horns självbiografi kretsar kring: moderns död i pesten.

Om man ska tro berättelsen började nu en miserabel tid för de två små syskonen, som efter Kristinas död tycks ha lämnats vind för våg i staden Stettin (dagens Szczecin i Polen). Fadern hade gett sig av till Tyskland med Gustav Adolf; några veckor efter hustruns död, den 7 september 1631, ledde han den svenska vänsterflygeln i det segerrika slaget vid Breitenfeld.

Två pigor var satta att ta hand om barnen, men enligt Agneta Horn misskötte de grovt sitt uppdrag. Hon och brodern blev slagna med ris "så att vi såge ut som flådda ekorrar", fick dåligt med mat och tilläts skrika nätterna igenom, då ingen av pigorna "ville stiga upp ifrån sina bussar (soldater), som de hade i sängen hos sig".

Efter två månader ryckte släkten in och barnen placerades hos sin faster, Ebba Leijonhufvud, som vid tiden bodde i Wolgast i nuvarande nordöstra Tyskland. Men lyckan var kort; även Ebba var en ondsint människa som avskydde sina brorsbarn och hela livet skulle sätta käppar i hjulet för Agneta. Bara en kort tid efter att de kommit under hennes beskydd dog Axel Horn. Enligt Agneta frös ettåringen ihjäl då fastern lagt honom i en kammare där fönstren var sönder och det snöade in på golvet.

Så långt kommen i biografin börjar man undra. Snöade det verkligen i oktober i östersjöstaden Wolgast? Hur kunde Agneta, som när händelserna utspelades endast var två år, minnas hur pigorna lät henne svälta och skrika nätterna igenom? Hennes bok genomsyras av ett starkt patos och ibland

en närmast aggressiv ton som får läsaren att misstänka att biografien är skriven i ett speciellt syfte: att upplysa eftervärlden om författarinnans umbäranden och hennes släkts oginhet och falskhet.

Inte desto mindre är det en fantastisk och gripande berättelse. I sin skildring av uppväxten och tonårens kamp mot de äktenskapsplaner som fadern och fastern upprättat för henne framträder Agneta Horn som en enastående kvinna med en egocentricitet som inte stämmer med bilden av det tidigmoderna samhällets kvinnoideal.

Agneta Horn går emot tidens övertygelse om att kvinnor av naturen är underlägsna män och hon trotsar djärvt kravet på underdånighet när hon i hemlighet, arton år gammal, förlovar sig med kavalleriofficeren Lars Cruus istället för den av familjen utvalde ädlingen Erik Sparre.

Berättelsen om parets kärlek är som hämtad ur en Jane Austen-roman, i alla sina hemliga tårflöden och romantiska förvecklingar. Horn påminner om Austens hjältinnor, sturska och självmedvetna, men längst inne suktande efter det på äkta kärlek baserade äktenskapets trygga hamn. Det märkliga är att Agneta Horn levde mer än 150 år före den tid då Austens kärleksdramer utspelade sig, och under en epok när den romantiska kärleken, som vi ser den i dag, knappt var uppfunnen.

Erik Sparre, vars far var riksråd och president i Svea hovrätt, var statusmässigt ett mycket gott gifte och att han skulle bli Agnetas tillkommande bestämdes tidigt. Ekonomiskt sett var dock arrangemanget inte lika fördelaktigt. Då var "Cruusen", trots en torftigare stamtavla, ett bättre val. Dessutom var Agneta fast besluten att äkta en officer. I sin livsberättelse avfärdar hon den olycklige Sparre med en enda lakonisk mening: "En brav soldat vill jag hava och inte en sådan där som han."

Enligt egen utsägo kastar Agneta en slev smält vax efter den efterhängsne Erik Sparre, och slänger hans handskar på elden. Hon ger honom kort och gott "fanen", och råder samtidigt varje presumtiv äkta man att tänka sig för både en och två gånger innan han bestämmer sig för ett frieri, ty hon är en jungfru som är "tämmligen stor i mitt sinne". Bara krigaren Cruus håller måttet.

Enligt 1600-talets världsbild var mannens och kvinnans samhällspositioner utstakade av Gud och därför omöjliga för människan att rubba. Mannen skulle styra, kvinnan underordna sig och i allt bistå sin make. Hustruns viktigaste uppgift, allra helst om hon var av börd, var att föda nya män som kunde föra släktarvet vidare.

Men vid sidan av detta köns- och makthierarkiska system fanns också en annan ordning, som oavhängigt Gud betonade mannens större förstånd och styrka som grund för överhöghet. Här fanns dock ett aber – det krävdes att mannen kunde leva upp till idealen, såväl fysiskt som kunskapsmässigt.

Det tycks som om det är ur just denna aspekt som Agneta Horn vägrar acceptera Sparre som sin make. Han var en person som ofta gjordes till åtlöje av andra, och uppfyllde inte tidens krigarideal, det ridderliga arv kring vilket mycket av manligheten fortfarande var knuten. På så sätt var kanske Agneta Horn en aning gammaldags, eftersom en ny manlighet vid den här tiden var på väg att slå igenom: den civiliserade och kunnige statsmannen som vann respekt tack vare sin bildning och sitt kultiverade uppträdande.

1648 stod bröllopet mellan Agneta och Lars Cruus på Tidö slott – enligt räkenskaperna ett mycket påkostat kalas. Gustaf Horn hade givit med sig, och Agneta hade dessutom stöttats av sina morföräldrar, Axel Oxenstierna och Anna Bååt. Detta par skildras för övrigt undantagslöst positivt i biografien – det är på faderns sida som problemen finns. Allra värst är faster Ebba, som spår att Agneta och Lars kommer att få "morianer och dvärgar" till barn, eftersom de båda är "svarta och små".

Trots att hon varnas för strapatserna väljer Agneta Horn efter giftermålet att följa sin make i fält. De reser genom Tyskland och Polen, och Agneta är sjuk under långa perioder. 1649 föder hon sitt första

barn, Gustaf, och senare samma år får hon missfall med tvillingar. 1650 föds Johan, som dör 1652, samma år som Agneta får dottern Brita. Här slutar självbiografin tvärt. Om det abrupta slutet beror på saknade sidor eller har andra orsaker vet man inte.

Vad vi däremot vet är att Agneta två år senare, 1654, fick ännu en dotter, Anna. Samma år gick hennes älskade morfar Axel bort, och året därpå hennes make, under [Karl X Gustavs](#) fälttåg i Polen. Lars Cruus dog i feber under en marsch mellan Warszawa och Thorn. Två år senare, 1657, dog fadern Gustaf Horn, liksom Agnetas morbror, Johan Oxenstierna.

Agneta hade nu inga vuxna manliga anförvanter kvar i livet. Troligtvis var det i detta dystra skede som hon påbörjade sin självbiografi. Dess titel lyder i sin helhet: "Beskrivning över min elända och mycket vedervärtiga vandrings tid samt alla mina mycket stora olyckor och hjärtans stora sorger som mig därunder hopetals har mött alltifrån min första barndom, och huru Gud alltid har hulpt mig med ett gott tålamod igenomgå alla mina vedervärdigheter."

Litteraturvetaren Eva Haettner Aurelius har lanserat teorin att Agneta Horns självbiografi utgör ett svar på den arvstvisten som uppstod efter Gustaf Horns hastiga och oväntade död. Han hade 1644 gift om sig med Sigrid Bielke, som verkar ha avskytt Agneta lika mycket som Agneta avskydde henne. Gustaf Horn fick barn med Sigrid Bielke och hade alltså arvingar från två äktenskap när han dog. Haettner Aurelius menar att biografin i sin grund är en dold dialog med styvmodern, som under arvskonflikten anklagat Agneta för exempellös girighet.

Orsaken till tvisten var att Gustaf Horn vid sin död inte efterlämnade något giltigt testamente. Däremot fanns ett icke undertecknat utkast, som kraftigt reducerar de tillgångar i form av gods och lösöre som Agneta Horn enligt lag hade arvsrätt till. Argumenten för reduktionen är bland annat att hennes bröllop varit mycket dyrbart och att hon orättmätigt tilldelats sin bror Axels arvslott, vilken egentligen borde ha tillfallit fadern.

I arvstvisten, som gick till domstol, anklagades Agneta Horn av styvmodern för att i alla år ha snyltat på sin far, inte minst under den tid då han var de kejserligas krigsfånge efter det ödesdigra slaget vid Nördlingen 1634 (Agneta var då fem år). I sin självbiografi går styvdottern i svaromål mot dessa beskyllningar om girighet. Hennes liv i familjens hägn har inte varit någon sinekur utan en enda tröstlös vandring kantad av misshandel, svält och onda ord. Ingen utom Gud har stått henne bi, och de olyckor han sänt över henne, har inte, som Sigrid antyder, varit ett straff utan ett sätt att pröva en trogen själ.

Det är intressant att se hur Agneta så konsekvent pekar ut kvinnorna som ansvariga för hennes misär. Det är faster Ebba och den elaka styvmodern som får ta smällarna, precis som i en gammal folksaga. Stormaktstidens kvinnoliv tycks inte ha varit fredligare än männens, i alla fall inte på det privata planet.

Exakt hur arvstvisten avlöpte är inte känt, men Agneta Horn fick iallafall gods och guld så att hon klarade sig. Resten av sitt korta liv bodde hon på släkten Cruus säteri i Björklinge i Uppland, med sina tre barn. Hon gifte aldrig om sig och dog i mars 1672, 43 år gammal.

Anna Larsdotter är frilansjournalist.

Vikitga årtal i Agneta Horns liv

1629 Agneta Horn föds i Riga som dotter till Gustaf Horn (1592–1657) och Kristina Oxenstierna (1609–31).

1631 Modern, Kristina Oxenstierna, dör i pesten. Agneta och hennes bror Axel tas om hand av Ebba Leijonhufvud, gift med Gustaf Horns bror Klas.

1633 Agneta kommer till Sverige, och får en tid bo hos sin mormor Anna Bååt på Tidö slott. Gustaf Horn tillfångatas efter det svenska nederlaget i slaget vid Nördlingen i nuvarande södra Tyskland. Han återkommer till Sverige först 1642, då Agneta är tretton år gammal.

1636 Agneta träffar för första gången sin morfar, Axel Oxenstierna, som återvänt från Tyskland.

1644 Gustaf Horn gifter om sig med Sigrid Bielke (1620-79). Paret får nio barn, varav sju dör i späda ålder.

1648 Agneta gifter sig med Lars Cruus (1621–56). Tillsammans får de fyra barn: Gustaf (1649–92), Johan (1650–52), Brita (1652–1716) och Anna (1654–92).

1655 Lars Cruus dör i Polen. Agneta och hennes barn befinner sig i Warszawa.

1657 Gustaf Horn dör. Agneta börjar skriva sin självbiografi. Hon bor nu på släktens säteri Sätuna.

1672 Agneta Horn dör. Hon gravsätts i familjens gravkor i Björklinge kyrka.